

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΥΛΟΥ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ - ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ Μ.Α.
ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΠΕ01/ΘΕΟΛΟΓΩΝ ΛΑΡΙΣΑΣ, ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, ΤΡΙΚΑΛΩΝ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΣΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Οί μεταφράσεις της Παλαιᾶς Διαθήκης στά σχολικά ἐγχειρίδια Θερησκευτικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος σήμερα θεωροῦνται αὐτονόητες γιά νά μπορέσουν νά γνωρίσουν οἱ μαθητές μας τά μνύματα τοῦ πρώτου μέρους τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Εἶναι ἀπαραίτητες καί χρήσιμες, ἀφοῦ μεταφέρουν τό λόγο τοῦ Θεοῦ στή σημερινή γλῶσσα πού κατανοοῦν ὅλοι οἱ νέοι μας.

Ὅμως στό ἑλληνικό ἐκπαιδευτικό σύστημα μέχρι καί τί συγγραφή τοῦ σχολικοῦ ἐγχειριδίου «*Προετοιμασία τῶν ἀνθρώπων γιά τόν καινούριο κόσμο τοῦ Θεοῦ*», στή συγγραφική ομάδα τοῦ ὁποίου συμμετεῖχαν ὁ Δαμιανός Δόικος, ὁ Μιλτιάδης Κωνσταντίνου καί ἡ Πηγί Καζλάρη¹, αὐτό τό προνόμιο πού ἔχουν σήμερα οἱ μαθητές μας, νά γνωρίζουν διπλαδί αὐτούσιο τό βιβλικό κείμενο μεταφρασμένο στή ζωντανή νεοελληνική γλῶσσα, ἀποκτῶντας ἔτσι καί τό ἐνδιαφέρον γιά περαιτέρω ἐνασχόληση μέ τά πρωτότυπα κείμενα, ὅταν θά εἶναι σπὴν κατάλληλη ἡλικία, δέν τό εἶχαν. Οἱ σύντομες λοιπόν ἀναφορές πού θά ἀκολουθήσουν, θά ἐπικεντρωθοῦν στό ζήτημα τῶν μεταφράσεων πού χρησιμοποιοῦσαν τά σχολικά ἐγχειρίδια πού ἀναφέρονταν σπὴν Παλαιά Διαθήκη, γιατί ἀφορᾶ νοοτροπίες πού διαμόρφωναν τό ἐκπαιδευτικό σύστημα στόν τόπο μας, καί δημιουργοῦσαν ἀντιλήψεις γιά ἕνα βασικό θερησκευτικό καί πολιτισμικό ἀγαθό πού εἶναι, ἐκτός των ἄλλων, καί βασικός πυλώνας τοῦ

¹ Δ. Δόικος, Μ. Κωνσταντίνου, Π. Καζλάρη (1987¹). *Προετοιμασία τῶν ἀνθρώπων γιά τόν καινούριο κόσμο τοῦ Θεοῦ*, Ἀθήνα ΟΕΔΒ.

εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ². Αποτελεῖ δηλαδή κρίσιμο ζήτημα ὄχι μόνο γιά τόν βιβλικό θεολόγο καί τόν μελετητή τῆς ἱστορίας τῆς ἐκπαίδευσής μας, ἀλλά καί γιά κάθε πολίτη πού ὀφείλει νά ἔχει γνώμη γιά τά δρώμενα στόν τόπο μας³.

Ἐκεῖνο πού πρέπει νά τονιστεῖ καταρχήν εἶναι πώς σέ ὅλη τήν πορεία τῆς νεοελληνικῆς ἐκπαίδευσης, ἡ Παλαιά Διαθήκη θεωρεῖται διδακτικό ἀντικείμενο γιά τίς ἡλικίες τοῦ Δημοτικοῦ ἤ γιά τήν Α΄ Τάξη τοῦ Γυμνασίου. Ὁ λόγος γιά αὐτή τήν «ἄστοχη» ἀντιμετώπιση τῆς σημαντικῆς συλλογῆς τῶν βιβλίων τῆς, πού περιλαμβάνουν ἕναν πλοῦτο ἀφηγήσεων, ἰδεῶν, ποιήσεων, συμβουλῶν, νοοτροπιῶν, συμβολικῶν εἰκόνων, πληροφοριῶν, πού ἔχουν βέβαια ὡς κοινό παρονομαστή τήν παρουσίαση Ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ γιά τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, ἐξηγεῖται ἀπό τόν Ἰ. Πανταζίδη καθηγητή τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καί διευθυντή τοῦ παιδαγωγικοῦ Φροντιστηρίου στό ἔργο του «*Γυμνασιακή Παιδαγωγική*» πού ἐκδόθηκε τό 1889. Οἱ διαπιστώσεις πού κάνει εἶναι σά νά γράφικαν σήμερα. Αναφέρει:

«Φρονοῦμεν λοιπόν ὅτι ἡ μέν ἱερά ἱστορία ἔχει καλῶς διδασκομένη ἐν ταῖς δύο κατωτάταις τάξεσι τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου· τοῦτο δέ οὐ μόνον ὡς στοιχεῖον τῆς διδασκαλίας τῶν ἱερῶν (θηρσκευτικῶν) μαθημάτων, ἀλλά καί ὡς ἱστορικόν μάθημα. Ἡ ἱστορία τῶν Ἑβραίων, ὅπως ἐξιστορεῖται ἐν ταῖς ἱεραῖς αὐτῶν βίβλοις, εἶνε τοσοῦτον στενωῶς συνδεδεμένη πρός τήν χριστιανικὴν θρησκείαν, ὥστε πᾶς χριστιανός ὀφείλει νά γινώσκῃ αὐτήν. Εἶνε δέ τοσοῦτον σαφής, τοσοῦτον ἀφελής (sic) καί τοσοῦτον ἀρμοδία εἰς τήν παιδικήν φύσιν, ὥστε εἶνε τό κράτιστον μέσον ἵνα εἰσαχθῶσιν οἱ παῖδες ἀπό τῆς σφαίρας τῶν παραμυθιῶν, ἐν ᾗ μέχρι τοῦδε ὡς παῖδες ἔζησαν, εἰς τήν τῆς ἱστορίας, εἰς τήν τῶν γεγονότων τῶν γεωγραφικῶς καί χρονολογικῶς ὠρισμένων»⁴.

² Βλ. καί Νεμό Φιλίπ (2008). *Τί εἶναι ἡ Δύση*, μετ. Δημήτρης Ἀναγνωστόπουλος, Πέννη Μέγγουλη, Ἀμαλία Σταθάκη, Ἰωάννα Χονδροῦ, Θεωνή Χρυσανθοπούλου, Ἀθήνα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, εἰδικά τό κεφ. «Ἡ ἠθική καί ἐσχατολογικὴ προφητεία τῆς Βίβλου».

³ Βλ. τόν κλασικό ὀρισμό τῆς μετάφρασης τῆς Βίβλου τοῦ Σάββα Ἀγουρίδη: «*Προκειμένου περὶ τῶν Ἁγίων Γραφῶν μετάφρασι εἶναι ἡ μεταφορὰ τοῦ σωστοῦ νοήματος τῶν κεμένων αὐτῶν ἀπὸ τόν ἀναγνώστη τῆς ἐποχῆς μας μέσα ἀπὸ τίς προϋποθέσεις πού ὁ ἀναγνώστης αὐτὸς ἐννοεῖ, καταλαβαίνει*». Βλ. Σ. Ἀγουρίδης (1989), «Ἡ Ὁρθόδοξη Ἑρμηνευτικὴ καί ἡ μετάφρασι τῶν Ἁγίων Γραφῶν» στό Σ. Ἀγουρίδης, «*Ἄρα γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις*»· *Ἑρμηνευτικὴ καί Ἱστορικὴ μελέτη σέ ζητήματα τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ*. Ἀθήνα, Ἄρτος Ζωῆς.

⁴ *Γυμνασιακὴ παιδαγωγική: Πρὸς χρῆσιν τῶν τε φοιτητῶν τῆς φιλολογίας καί πάντων ἐν γένει τῶν διδασκάλων τῆς μέσης ἐκπαίδευσως* / Ὑπὸ Ἰ. Πανταζίδου, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν καταστημάτων Ἀνέστη Κωνσταντινίδη. 1889, σ. 188. Πρβλ. καί Κουλούρη Χριστίνα (1988). *Ἱστορία καί Γεωγραφία στὰ Ἑλληνικά Σχολεῖα (1834-1914)*, Ἀθήνα, Ἱστορικὸ Ἄρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας. Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς. Ἄξιζει νά ἐπισημανθεῖ ἡ ὑποσημείωσι (1) τῆς σελίδας 188 τοῦ Πανταζίδη.

Ἄξιζε ὅμως νά ἀναφερθεῖ καί τό ἀπόσπασμα ἀπό τήν ὑποσημείωση πού ἔχει στά παραπάνω γραφόμενά του ὁ Πανταζίδης⁵:

«Ἄλλ' ἵνα ἀποβῆ ἡ διδασκαλία τῆς ἱερᾶς ἱστορίας ἀφέλιμος εἰς τήν ἱστορικὴν διδασκαλίαν, πρέπει νά διδάσκηται καθ' ἃ ἤδη εἵπομεν πραγματευόμενοι περὶ τήν διδασκαλίαν τῶν ἱερῶν (σ. 71 ἔξ.): νά μὴ ἀποστηθίζονται τὰ διδασκόμενα κατὰ λέξιν ἐκ τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ νά διδάσκονται ζωντῶς, νά **μανθάνονται εἰς ὀρθήν, ἀλλὰ παιδικὴν φράσιν οὕτως, ὥστε νά ἐννοῶσιν οἱ μαθηταὶ καὶ νά φαντάζονται ζωντῶς τὰ δρῶντα πρόσωπα...**»⁶.

Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη λοιπὸν εἶναι, σπὴν ἐκπαιδευτικὴ πραγματικότητα τοῦ 19ο αἰ., μέρος τοῦ μαθήματος τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας, ἀποτελεῖ προγύμνασμα γιὰ νά μπορέσουν σπὴ συνέχεια οἱ μαθητὲς νά γνωρίσουν τήν Ἑλληνικὴ Ἱστορία, καὶ δὲν ἔχει σχέση μὲ τό –αὐτονόητο γιὰ σήμερα, ἀφοῦ καὶ τὰ δύο ἀποτελοῦν ἐνόητες τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος– συγγενὲς διδακτικὸ ἀντικείμενο τῆς Χριστιανικῆς Κατηχήσεως. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη περιλαμβάνεται ἤδη στὸ Νόμο περὶ Δημοτικῶν Σχολείων πού δημοσιεύεται στὸ Φύλλο 11 τῆς Ἐφημερίδας τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος (Ναύπλιο 3 Μαρτίου 1834)⁷. Σταδιακὰ βέβαια αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ἀλλάζει, καὶ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. ἀρχίζει ἡ ἑλληνοποίηση τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας, ἀφοῦ ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς ἐξετάζεται στὸ πλαίσιο τῶν ἀρχαίων ἀνατολικῶν λαῶν⁸.

Γιὰ τό θέμα μας ὅμως τό ἐνδιαφέρον εἶναι ἡ θέση τοῦ Πανταζίδου, τὴν ὁποία καταγράφει σπὴν ὑποσημείωση. Ἐδῶ, μὲ σαφῆ τρόπο, ὑπογραμμίζει ὅτι γιὰ νά γίνει μαθησιακὴ ἐμπειρία τό διδακτικὸ ἀγαθὸ τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας, πού θὰ παραμείνει καὶ θὰ βοηθήσει τό μικρὸ μαθητὴ, πρέπει νά διδάσκηται σπὴ ζωντανὴ γλῶσσα («ὀρθήν, ἀλλὰ παιδικὴν φράσιν»). Δὲν ἀποκλείεται μὲ τὴ λέξη «ὀρθήν» νά εὔχεται μία μετάφραση τοῦ κεμένου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γιὰ σχολικὴ χρῆση, σπὴ ζωντανὴ γλῶσσα. Νά τονιστεῖ, γιὰ ὑπεράσπιση αὐτῆς τῆς τοποθέτησης, ὅτι ὁ σοφὸς Φιλολόγος στὸ βιβλίον του «*Λεξικὸν Ὀμηρικόν*», πού ἐκδόθηκε τό 1888⁹, χρησιμοποιοῖ γιὰ ἐρμηνεῖα λέξεων πού περιλαμβάνονται στὰ ἔπη μορφὲς τῆς δημώδους γλώσσας. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα τὴ λέξη «ΑΓΕ, ΑΓΕΤΕ» τὴ μεταφράζει ὡς «ἔλα, λοιπὸν ἐμπρός, λοιπὸν ἔλατε δά»¹⁰.

⁵ Ὁ.π. σσ. 188-189, ὑπ. 1.

⁶ Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου.

⁷ Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, φ. 11, Ἐν Ναυπλίῳ, 3 Μαρτίου 1834.

⁸ Κουλούρη Χριστίνα, ὁ.π. σσ. 62-63.

⁹ *Λεξικὸν Ὀμηρικόν*, ὑπὸ Ἰωάννου Πανταζίδου, ἐν Ἀθήναις Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν καταστημάτων Ἀνέστη Κωνσταντινίδου 1888.

¹⁰ Ὁ.π. σ. 5.

Τά παραπάνω αποτελούν μέρος τῆς γενικότερης θεώρησης τοῦ Πανταζίδου, πού πίστευε ὅτι ἡ μητρική γλῶσσα εἶναι ἀπαραίτητο νά διδάσκεται καί νά χρησιμοποιεῖται στίς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης. Πάντως οἱ ζυμώσεις γιά τό θέμα μόλις εἶχαν ἀρχίσει, ἀφοῦ ἕνα χρόνο μετά τήν ἔκδοση τῶν ἀπόψεών του καί γιά τά βιβλικά κείμενα πού ἀναφέρθηκαν, κυκλοφόρησε τό «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη, πού προκάλεσε τήν ἔναρξη τῶν προβληματισμῶν γιά τή γλῶσσα καί τήν ἐκπαίδευση¹¹. Ὅμως αὐτοί, τήν προκειμένη στιγμή, σίγουρα δέν ἀφοροῦσαν τοὺς ἀνθρώπους πού ἀσχολοῦνταν μέ τά παλαιοδιαθηκικά κείμενα. Ἐδῶ πρέπει νά εἰπωθεῖ ὅτι τό ζήτημα τῶν μεταφράσεων τῆς Βίβλου, πέρα ἀπό τή θεολογική του διάσταση, εἶναι καί γλωσσικό ζήτημα. Ὅποτε γιά τό 19ο αἶωνα καί μέχρι τή δεκαετία τοῦ '80 γιά τόν 20ό, πού παγιώθηκε ἡ γλωσσική μεταρρύθμιση, ἀποτελοῦσε μέρος τῶν προβληματισμῶν γιά τή διαμόρφωση τῆς κρατικῆς ἰδεολογίας.

Πάντως, τήν ἐποχή γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος ἡ ἐπιλογή τῆς γλώσσας, τῆς καθαρεύουσας στήν προκειμένη περίπτωση, θεωροῦνταν ὅτι εἶχε ρόλο ἐνοποιητικό γιά τό νεοσύστατο ἑλληνικό κράτος¹². Ταυτόχρονα, οἱ μετρημένες στά δάχτυλα τοῦ χεριοῦ μεταφράσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐπέσυραν, ἐκτός τῶν ἄλλων, καί τήν ἀποδοκιμασία σοφῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, ὅποτε τό ἐγχείρημα νά χρησιμοποιηθεῖ μετάφραση στά σχολικά ἐγχειρίδια ἦταν ἀπευκταῖο¹³.

Ἐπομένως, ἀποτελοῦσε ζήτημα τό περιεχόμενο τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀφοῦ θεωροῦνταν αὐτονόητο ὅτι ἀποτύπωση μετάφρασης τῶν κειμένων της σέ αὐτά δέν μποροῦσε νά ὑπάρξει, οὔτε ὅμως καί ἀπόδοση τῶν νοημάτων της, ἀφοῦ ἀπευθύνονταν σέ μικρές ἡλικίες.

Σέ αὐτό τό σημεῖο ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ ἡ ἄποψη πού ὑπάρχει στό ἐγχειρίδιο «*Ἑρμηνεία Περικοπῶν ἀπό τά Ἱστορικά βιβλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῆς Πέμπτης τάξεως τῶν Ὀκταταξίων Γυμνασίων καί τῆς*

¹¹ Βλ. Αλέξης Δημαρᾶς, «Ἡ ἐκπαίδευση 1871-1909. Α. Ἑλληνικές πραγματικότητες καί μεταρρυθμίσεις», στό Βασίλης Παναγιωτόπουλος (2003), *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ (1770-2000)*, Ἀθήνα: Ἑλληνικά Γράμματα, σσ. 153-166.

¹² Βλ. καί Γαζῆ Ἴεφρ (2011). «*Πατρίς, Θρησκεία, Οἰκογένεια*». *Ἱστορία ἑνός συνθήματος 1880-1930*), Ἀθήνα, Πόλις. Πρβλ. καί Γαζῆ Ἴεφρ (2004). *Ὁ δεῦτερος βίος τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Μία γενεαλογία τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ*. Ἀθήνα, Νεφέλη.

¹³ Βλ. γιά παράδειγμα, *Ἐπίκρισις εἰς τήν περί Νεοελληνικῆς ἐκκλησίας σύντομον ἀπάντησιν τοῦ σοφολογιώτατου διδασκάλου κυρίου Νεοφύτου Βάμβα ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου καί Οἰκονόμου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Ἀθῆναισι 1839*, ἰδίως σσ. 313 κ.έ.

*Τρίτης των Έξαταξίων*¹⁴, πού άπληχει άσφαλώς άντιλήψεις πού συνδέθηκαν μέ τί νεοελληνική ιστορία. Στην ένότητα «4. Γλώσσα καί μεταφράσεις τής Παλαιάς Διαθήκης», ύπάρχει *Σημείωσις*, στην όποία αναφέρονται, έκτός των άλλων, καί τά έξής: «Ουδέ ύπάρχει ανάγκη νά τίν μεταφράσωμεν (τή Γραφή) εις τίν νεοελληνικήν, διότι ή γλώσσα της εΐναι άπλή καί τά νοήματα πού έκφράζει πολύ σαφή. Έχομεν λοιπόν ύποχρέωσιν καί θρησκευτικήν καί εθνικήν νά μελετώμεν τίν Γραφήν, όπως τίν έγγραφαν οί ιερείς συγγραφείς της».

Όποτε τά έγχειρίδια χρησιμοποιούσαν τίν περιγραφική άφήγησι ός μέσον παρουσίασις των παλαιοδιαθηκικών καταγραφών. Καί για νά μίν άπομακρύνονται άπό τό νόημα, τό πλέον κατάλληλο μέσον σχολικής περιγραφικής άφιγήσεως ήταν ή παράφρασι.

Παράφρασι εΐναι ή έλεύθερη άπόδοσι του κειμένου. Η έπικέντρωσι γίνεται στό νόημα καί όχι στην πιστή μεταφορά των λέξεων σε άλλον γλωσσικό τύπο¹⁵. Η προσπάθεια για έρμηνεία τής χρήσις της στα παλαιοδιαθηκικά σχολικά έγχειρίδια νομίζω ότι πρέπει νά λάβει ύπόψη της συγκεκριμένα ιστορικά περιστατικά του 19ου αϊ. πού συνδέονταν μέ τί δράσι μισσιονάριων στον έλληνικό χώρο¹⁶, τί δυναμική πού δημιουργούσε τό γλωσσικό ζήτημα καί τίς άντιπαραθέσεις πού εΐχαν προκαλέσει σχετικές μεταφραστικές προσπάθειες. Για τίν καλύτερη κατανόηση του ζητήματος πρέπει επίσης νά αναφερθεί ότι στα Έλληνικά Συντάγματα, μετά τίν άσημη έμπειρία των «Ευαγγελικών», ύπογραμμίζεται ότι δέν έπιτρέπονται μεταφράσεις τής Άγίας Γραφής, χωρίς έπίσημη εκκλησιαστική έγκρισι. Όπως καταγράφεται στην Άναθεώρησι του Συντάγματος του 1975, πού έγινε τό 2008 (άρθρο 3, παρ. 3) «Τό κείμενο τής Άγίας Γραφής τηρεΐται αναλλοίωτο. Η έπίσημη μετάφρασί του σε άλλο γλωσσικό τύπο άπαγορεύεται χωρίς τίν έγκρισι τής Αύτοκέφαλης Έκκλησίας τής Ελλάδας καί τής Μεγάλης του Χριστού Έκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη»¹⁷.

¹⁴ Ένισλειδου Χρίστου Μ. (1949⁵). Έρμηνεία Περικοπών άπό τά Ιστορικά βιβλία τής Άγίας Γραφής. Προς χρήσιν των μαθητών τής Πέμπτης τάξεως των Όκτατάξιων Γυμνασίων καί τής Τρίτης των Έξαταξίων. Αθήνα, Α.Ι. Ράλλης. Τό παράθεμα βρίσκεται στί σ. 10.

¹⁵ Βλ. J. Dryden, «Preface to Ovid's Epistles», στό T.R. Steiner (1975), *Translation Theory 1650-1800*, Van Corcum: Άμστερνταμ & Assen: Van Corcum, σ. 68 κ.έ. (άπόδοσι Λ. Πόλκας). Τό παράθεμα βρίσκεται στον Κόμβο τής Έλληνικής Γλώσσας (www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/handbook_crosslingual/pop44.html, προσπελάστηκε 16/3/2024).

¹⁶ Βλ. Πανταζή-Θαναλάκη Καλλιόπη (2003). *Οί Αμερικάνοι μισσιονάριοι στον ελληνικό χώρο τό 19ο αιώνα: έκδοτική δραστηριότητα καί εκπαιδευτικό έργο*, Κομοτηνή, ΔΠΘ Διδ. (www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/17535, προσπελάστηκε 16/3/2024).

¹⁷ Τά Ευαγγελικά συγκλόνισαν τίν Αθήνα τό 1901, καί επικεντρώνονταν στα αίματηρά έπεισόδια

Βεβαίως, τὰ παραπάνω δὲν σημαίνουν ὅτι ὑπῆρχε ἐνιαία γραμμὴ τῶν συγγραφέων τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων ποὺ ἐπικεντρώνονταν στὴ Βίβλο, ἀκόμη καὶ τῆς ἴδιας χρονικῆς περιόδου. Αὐτὸ ἐν πολλοῖς ὀφείλονταν στὶς πολιτικὲς ποὺ ἀκολουθοῦνταν γιὰ τὰ ἐγχειρίδια στὸ νεοελληνικὸ κράτος. Μία ἐπὶ τροχάδην ἀναδρομὴ σὲ αὐτὲς θὰ βοηθοῦσε στὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ θέματος μας. Ἔτσι, μέχρι τὸ 1880 δὲν ὑπάρχει ὁμοιομορφία τῶν σχολικῶν βιβλίων, στὴ συνέχεια ὑπάρχει στενὴ κρατικὴ ἐπίβλεψη μὲ στόχο τὴν πάταξη τῆς κερδοσκοπίας καὶ τὴν ἐξασφάλιση ἠθικοῦ περιεχομένου. Τὸ 1907 ἐγκρίνεται μόνον ἓνα διδακτικὸ βιβλίο, ἡ ἐφαρμογὴ ὅμως τοῦ μέτρου ἀναστέλλεται τὸ 1916, καὶ τὰ σχολεῖα μποροῦν νὰ χρησιμοποιοῦν ἐγκεκριμένα ἐγχειρίδια καὶ ὄχι μόνον ἓνα γιὰ τὸ ἴδιο μάθημα. Τὸ 1917, χάρις στὶς προσπάθειες τοῦ «Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου» οἱ συγγραφεῖς ἀποκτοῦν ἐλευθερία στὴ σύνταξη τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων, ἐνῶ μὲ τὸ νόμο 3438 τοῦ 1927 ὀρίζεται ὅτι μποροῦν νὰ ἐγκριθοῦν μέχρι τρία βιβλία ἀνά μάθημα καὶ τάξη. Μὲ τὸν ἀναγκαστικὸ νόμο 952/1937 ἰδρύεται ὁ Ὁργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων (ΟΕΣΒ), ποὺ ἐκδίδει καὶ διαθέτει τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἔχουν καὶ φτηνὴ τιμὴ, ὁ ὁποῖος μετονομάζεται σὲ Ὁργανισμὸ Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων (ΟΕΔΒ)¹⁸.

Οἱ παρουσιάσεις περικοπῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ποὺ περιέχουν τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια ἐπηρεάζονται λοιπὸν ἀπὸ τὶς ἐπίσημες θεωρήσεις, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ἰδεολογικὲς ζυμώσεις στὶς ὁποῖες μετέχουν καὶ οἱ λειτουργοὶ τῆς ἐκπαίδευσης. Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσή τους προκύπτουν χρήσιμες διαπιστώσεις, γιὰ τὴ θέση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στὸ ἑλληνικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα καὶ τὶς τρέχουσες ἀντιλήψεις γ' αὐτή. Ταυτόχρονα, ἐρμηνεύουν καὶ διαχρονικὲς στάσεις τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἀπέναντι στὸ πρῶτο μέρος τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Δὲν πρέπει ἄλλωστε νὰ λησμονεῖται ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν συμπολιτῶν μας ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ θρησκευτικὸ καὶ πολιτιστικὸ πλοῦτο του, μόνον μὲσφ

ποὺ ἔλαβαν χώρα στὴν πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἐξαιτίας τῆς δημοσίευσης στὴν ἐφημερίδα Ἀκρόπολις μετάφρασης τῶν Εὐαγγελίων. Βλ. καὶ *Εὐαγγελικά (1901) - Ὁρσεϊακά (1903). Νεωτερικὲς πιέσεις καὶ κοινωνικὲς ἀντιστάσεις (31 Ὀκτωβρίου & 1 Νοεμβρίου 2003)*, Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήνα 2005. Νὰ τιστεῖ ὅτι σὲ ὅλα τὰ Ἑλληνικά Συντάγματα, μετὰ τὸ 1911, γίνετα ἀναφορὰ στὸ ζήτημα τῆς μετάφρασης τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

¹⁸ Βλ. γιὰ τὰ παραπάνω Βεντούρα Λίνα, «Ἡ νομοθεσία περὶ διδακτικῶν βιβλίων. Μία ἐστία συγκρούσεων Ἐκπαιδευτικοῦ Δημοτικισμοῦ καὶ ἀντιμεταρρυθμιστῶν (1907-1937)», *Μνήμων* 14, 1992, σσ. 91-114 καὶ Ἀλέξη Τότσικα, «Ἡ ἱστορία τοῦ σχολικοῦ βιβλίου - Σχολικὰ βιβλία καὶ κοινωνικὸς ἔλεγχος», Ἀργολογικὰ Ἀρχαιολογικὰ Βιβλιοθήκη Ἱστορίας & Πολιτισμοῦ (argolikivivliothiki.gr/2015/12/16/school-books/ προσπελάστηκε 16/3/2024).

τῶν σχολικῶν βιβλίων, καί γενικότερα τῆς ἐκπαίδευσης, δημιουργῶντας ἔτσι καθορισμένες μόνιμες νοοτροπίες.

Αὐτή ἡ θέσις θά τεκμηριωθεῖ μέ τίν παράθεσις ἐνδεικτικῶν ἀποσπασμάτων ἀπό συγκεκριμένα σχολικά βιβλία πού ἐπικεντρώνονται στήν Παλαιά Διαθήκη, καθῶς καί περιγραφί τους¹⁹. Ἡ ἐπιλογή τους ἔγινε μέ γνώμονα τό ἔτος τῆς ἔκδοσός τους, πού θεωρῶ ὅτι συμπίπτει μέ σημαντικές στιγμές τῆς ἱστορίας τῆς ἐκπαίδευσής μας. Ὡς μέσον τεκμηρίωσης τῆς ἄποψης, θά παρουσιαστεῖ ἡ καταγραφί πού ἔχουν γιά τή δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία –ὡς γνωστόν– περιέχει ἕναν πλούσιο συμβολισμό καί γνώρισε εὐρεία δημοσιότητα λόγω τῆς διαλεκτικῆς πού δημιουργήσε εἴτε μέ θέσεις ἀπό τό χώρο τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν, εἴτε μέ ρεύματα πού ἀντιτίθεντο σέ αὐτή²⁰.

Τό 1864 λοιπόν ἐκδίδεται ἡ «*Ἱερά Ἱστορία κατ' ἐπιτομήν συναρμολογηθεῖσα* (sic) *ὑπό Δ. Πανταζῆ πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων*». Εἶναι ἡ ἐποχή πού τό νεοελληνικό κράτος δίνει ἀγῶνα γιά νά ἀναδείξει τήν ταυτότητά του, καί δέν ὑπάρχει καμία ἔνδειξη γιά χρῆσις μετάφρασης τῶν παλαιοδιαθηκικῶν κειμένων σέ σχολικά ἐγχειρίδια. Ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου στό βιβλίον ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ἀφ' οὗ, ὡς εἶδαμεν ἀνωτέρω, ἐδημιούργησεν ὁ Θεός πάντα τά ἄλλα κτίσματα, εἶπε τελευταῖον “ Ἄς ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμῶν καί ὁμοίωσιν” καί λαβὼν χώμα ἀπὸ τῆς γῆς ἔπλασεν ὁ Θεός τόν πρῶτον ἄνθρωπον, καί ἐνεφύσησεν εἰς τό πρόσωπον αὐτοῦ πνοήν ζωῆς· ὠνόμασε αὐτόν Ἀδάμ. Ἐπειτα εἶπεν ὁ Θεός, “ Δέν εἶναι καλόν νά ᾔῃαι ὁ ἄνθρωπος μόνος, ποιήσωμεν εἰς αὐτόν βοηθόν οἰκεῖον” ὅθεν κατακοιμήσας τόν Ἀδάμ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καί ἐκ ταύτης ἔπλασε τήν γυναῖκα (Εὐάν).»

Ἐνῶ στίς παρατηρήσεις πού ἀκολουθοῦν γράφεται:

¹⁹ Τά περισσότερα ἐγχειρίδια πού θά παρουσιαστοῦν προέρχονται ἀπό τίν ψηφιοποιημένη ἱστορικὴ συλλογί τοῦ ΙΕΠ (e-library.iiep.edu.gr/iiep/index.html προσπελάστηκε 16/3/2024).

²⁰ Γιά τίν παλαιοδιαθηκικὴ ἀφήγησι τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου βλ. Κωνσταντίνου Μιλτιάδης (1998²), *Ρῆμα Κυρίου κραταῖον. Ἀφηγηματικά κείμενα ἀπὸ τίν Παλαιά Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη, Πουρναρῆς καί Κωνσταντίνου Μιλτιάδης (2016). *Μικρές Ἐρμηνευτικές Μελέτες σέ ἀφηγηματικά κείμενα τῆς Παλαιῆς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη: Ροπή. Γιά τή σχολικὴ χρῆσι τῆς διαλεκτικῆς θρησκείας - ἐπιστήμης βλ. Παύλου Νικόλαος, «Ὁ διάλογος θρησκείας-ἐπιστήμης ὡς διδακτικὸ ἀντικείμενο τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος», στό Μπτροπούλου Βασιλική- Ἀγοραστοῦδης Θωμᾶς - Ἠλιάδης Κων/νος (ἐπιμ.) *Διδακτικὲς προσεγγίσεις στό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν*, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 2017.

«Ἐπειδή τό σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἐπλάσθη ἐκ χόματος δέν πρέπει νά ἦναι ὑπερήφανος δι' αὐτό».

Καί

«Διά τῆς πλάσεως τῆς Εὔας ὁ Θεός συνέστησε τόν νόμιμον γάμον, ὅστις εἶναι ὁσιος καί ἀρεστός εἰς τόν Θεόν»²¹.

Ἡ παράφραση τοῦ κειμένου συνδέεται ἄμεσα μέ τίς ἠθικιστικές παρατηρήσεις πού ἀκολουθοῦν στή συνέχεια τοῦ ἐγχειριδίου. Αὐτό εἶναι φυσικό γιά μία «ἐποχή πολιτισμικῆς ἀπόγνωσης», πού ὑποστήριξε τούς «ἠθικούς πανικούς»²².

Τό 1919 ἐκδίδεται τό βιβλίο τοῦ *Τακτικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ* Νικολάου Α. Παπαγιαννοπούλου «*Ἱστορία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διά τήν πρώτην τάξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου*». Ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐνταγμένη στήν παράγραφο 1 πού ἐπιγράφεται «Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου» καί παρουσιάζεται ὡς ἑξῆς:

«Τίν ἔκτειν (ὁ Θεός δημιούργησε) τά λοιπά ζῶα καί τόν ἀνθρωπον, τόν ὅποιον ὠνόμασεν Ἀδάμ».

Στή συνέχεια, σχόλια καί παράφραση τῆς βιβλικῆς ἀφήγισης προσπαθοῦν νά ἐπεξηγήσουν τό γεγονός. Ἔτσι, ἀμέσως παρακάτω, συνεχίζει ὁ Παπαγιαννόπουλος:

«Ὁ ἀνθρωπος συνίσταται ἐκ σώματος ὑλικοῦ καί ἐκ ψυχῆς ἢ πνεύματος αὐλοῦ καί λογικοῦ. Καί τό μέν σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἔπλασεν ὁ Θεός λαβών χοῦν ἐκ τῆς γῆς, τίν δέ ψυχίν μετέδωκεν ἐμφυσήσας εἰς τό πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου πνοήν ζωῆς. Ἐκ μᾶς δέ τῶν πλευρῶν τοῦ Ἀδάμ ἔπλασεν ὁ Θεός τήν βοήθῶν αὐτοῦ, τίν ὅποιαν ὁ Ἀδάμ ὠνόμασεν Εὔα»²³.

²¹ *Ἰερά Ἱστορία κατ' ἐπιτομῆν συναρμολογηθεῖσα* (sic) ὑπό Δ. Πανταζῆ πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων, Ἐν Ἀθῆναις 1864, σ. 13.

²² Οἱ ὄροι ἀνήκουν στόν ἱστορικό Fritz Stern (Stern Fritz (1961), *The Politics Of Cultural Despair; A Study In The Rise Of The Germanic Ideology*, Berkeley, University of California Press). Τό παράθεμα ἀπό Γαζῆ Ἔφφ (2011), σ. 16.

²³ Νικολάου Α. Παπαγιαννοπούλου, *Ἱστορία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διά τήν πρώτην τάξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου*, σσ. 5-6.

Τό βιβλίο ἐκδίδεται δύο χρόνια μετά τήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση τοῦ 1917²⁴. Ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νά ἀποδώσει τό κείμενο τῆς Γενέσεως εἶναι ἐμφανής. Βεβαίως ἀπουσιάζει ὅποιαδήποτε μεταφραστική ἔνδειξη, ἐνώ ἡ μοναδική ἐπεξήγηση ἀφορᾷ στά ὀνόματα τοῦ Ἀδάμ καί τῆς Εὐας καί βρίσκεται σέ ὑποσημειώσεις.

Τό 1940 γιά τήν Α΄ Τάξη τῶν Γυμνασίων προορίζεται τό βιβλίο τοῦ Ἀλεξάνδρου Παρασκευόπουλου, Ὑποδιευθυντοῦ Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας, «*Τερά Ἱστορία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*»²⁵. Στό ἐξώφυλλο φέρει τό λογότυπο τοῦ ΟΕΣΒ, καί τονίζεται ὅτι εἶναι ὁ ἐκδότης τοῦ ἐγχειριδίου. Σέ μία ξηρή περιγραφή, χωρίς καμία ἐπεξήγηση, καταγράφεται ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου:

«Ἀφοῦ ὁ Θεός ἐδημιούργησε τόν κόσμον, ὕστερα ἔπλασε καί τόν ἄνθρωπον.

Εἶπεν: “Ἄς κάμωμεν τόν ἄνθρωπον νά εἶναι κύριος εἰς τά ψάρια τῆς θάλασσης, εἰς τά πτηνά τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τά ζῶα, εἰς ὅλην τήν γῆν καί εἰς ὅλα τα ἔρπετά, πού σύρονται ἐπάνω εἰς τήν γῆν”. Καί ἔπλασε τόν Ἀδάμ ἀπό χῶμα καί τήν Εὐάν ἀπό τήν πλευράν τοῦ Ἀδάμ, εἶπε δέ εἰς αὐτούς:

“Σᾶς ἔδωσα τά φυτά, διά νά εἶναι τροφή ἰδική σας καί τῶν ζῶων”»²⁶.

Τό 1965, τήν ἐποχή τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης τῶν Γ. Παπανδρέου-Εὐάγγελου Παπανούτσου, πού καθιέρωνε τή Δημοτική ὡς ἀποκλειστική γλώσσα τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου καί ἰσότητα μέ τήν Καθαρεύουσα στίς ἄλλες ἐκπαιδευτικές βαθμίδες²⁷, ἐκδίδεται τό σχολικό ἐγχειρίδιο τῶν Χ.Γ. Γκότση & Κ.Σ. Γρηγοριάδου *Ἡ ὑπόσχεση καί ἡ ἐκπλήρωση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Παλαιά καί Καινή Διαθήκη*²⁸. Μέ ἀλλαγές στήν ἐμφάνιση πού τό κάνουν

²⁴ Γιά τήν Ἐκπαιδευτική Μεταρρύθμιση τοῦ 1917 βλ. Χαραλάμπους Δημήτρης (1987). *Ὁ Ἐκπαιδευτικός Ὀμιλος: ἡ δράση του γιά τήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση καί ἡ διάσπασί του*. Θεσσαλονίκη, Ἄφοι Κυριακίδη.

²⁵ Ἀλεξάνδρου Παρασκευόπουλου (1940), *Τερά Ἱστορία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἐν Ἀθήναις ΟΕΣΒ.

²⁶ Ὁ.π., σ. 6.

²⁷ Γιά τήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση τῶν Παπανδρέου-Παπανούτσου βλ. τό περιεκτικό ἄρθρο τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἐκπαίδευσης Ἀλέξη Δημαρά «Ἡ ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση», ἐνθετο τῆς ἐφημερίδας *Καθημερινή* «Ἑπτά Ἡμέρες» 5/12/1999, σσ. 22-23.

²⁸ Χ.Γ. Γκότση & Κ.Σ. Γρηγοριάδου (1965). *Ἡ ὑπόσχεση καί ἡ ἐκπλήρωση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Παλαιά καί Καινή Διαθήκη*. Ἀθήνα, ΟΕΔΒ.

έλκυστικό στους μαθητές και με εμφανή τήν προσπάθεια να επικαιροποιηθεί τό μήνυμα τῆς Βίβλου. Σέ πολλές διδακτικές ἐνότητες ἐντάσσεται σχεδόν αὐτούσια στό κείμενό τους μετάφραση ἐδαφίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Γιά παράδειγμα στήν ἐνότητα 4. Τό προπατορικό ἀμάρτημα, γράφεται:

Μέ στόμα φιδιοῦ εἶπε στήν Εὐα:
«Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σᾶς ἀπαγόρευσε ὁ Θεός νά τρώτε ἀπό τά δέντρα τοῦ παραδείσου;» (Γέν. 3, 1).

Καί

«Τότε προχώρησε ὁ Σατανᾶς στό δεύτερο ψέμα: “Δέν θά πεθάνετε, γιατί ὁ Θεός γνώριζε ὅτι, ὅταν φάτε, θά ἀνοίχουν τά μάτια σας καί θά εἴσαστε σάν τό Θεό”...» (Γέν. 3, 4-5)²⁹.

Ἡ ἀφήγηση γιά τή δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ὡς ἐξῆς:

«στ) Ἡ ἕκτη ἡμέρα: Τό στολίδι τῆς ἡμέρας αὐτῆς εἶναι τά ζῶα καί τό τελειότερο, “ξεχωριστό” δημιούργημα, ὁ ἄνθρωπος. Στά μαθήματα τῆς Ζωολογίας καί τῆς Ἀνθρωπολογίας θά μάθης τά μυστικά τοῦ ζωικοῦ βασιλείου καί θά θαυμάσης τά μέρη τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ἔχουν ὅλα τή σφραγίδα τοῦ Θεοῦ. Ἰδιαίτερα ὅμως ὁ ἄνθρωπος πλάστηκε “κατ’ εἰκόνα” καί “καθ’ ὁμοίωσιν” τοῦ Δημιουργοῦ (Γέν. 1, 26)».

Παρακάτω, στήν ἐνότητα «Τό βαθύτερο νόημα τῆς περιγραφῆς» σημειώνεται γιά τό θέμα μας:

«Ὁ ἄνθρωπος πού δημιουργήθηκε μόνος αὐτός “κατ’ εἰκόνα” καί “καθ’ ὁμοίωσιν” τοῦ Θεοῦ, πρέπει νά ἀγιάξῃ ἰδιαίτερα τήν ἔβδομη ἡμέρα μέ ἔργα ἀγάπης. Γιά τούς Ἑβραίους τέτοια ἡμέρα ἦταν τό Σάββατο. Γιά μᾶς τούς χριστιανούς εἶναι ἡ Κυριακή, πού ἀναστήθηκε ὁ Κύριός μας»³⁰.

Τό 1987, ὅπως τονίστηκε, ἐκδίδεται ἀπό τόν ΟΕΔΒ τό ἐγχειρίδιο «Προετοι-

²⁹ σ. 35.

³⁰ σ. 26.

μασία τῶν ἀνθρώπων γιά τόν καινούριο κόσμο τοῦ Θεοῦ», συγγραφείς τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Δαμιανός Δόικος, ὁ Μιλτιάδης Κωνσταντίνου καί ἡ Πηγή Καζ-λάρη³¹. Ἀποτελεῖ ἕνα βιβλίο-σταθμό, ἀφοῦ γιά πρώτη φορά χρησιμοποιεῖται σέ ὅλες τίς ΔΕ μετάφραση τοῦ βιβλικοῦ κειμένου. Ὅπως τονίζεται στίς Ὁδηγίες γιά τόν καθηγητή «*Τά κείμενα πού βρίσκονται στήν ἀρχή κάθε ἐνότητας εἶναι παρμένα ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη (κυρίως). Εἶναι τό ἑλληνικό κείμενο τῶν Ὁ σε μετάφραση τῶν συγγραφέων. Οἱ παραπομπές γίνονται στό ἴδιο κείμενο...*»³². Κάθε ἐνότητα, μετά τόν τίτλο, ἔχει σέ κόκκινο πλαίσιο τή νεοελληνική μετάφραση καί ἀκολουθοῦν τά κεφάλαιά της. Δεξιά καί ἀριστερά τους τοποθετοῦνται παράλληλα κείμενα πού μπορεῖ νά προέρχονται εἴτε καί αὐτά ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη, ἀπό ἔργα Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας κ.ά. Ὁ ἐκπαιδευτικός ἔτσι ἀποκοῦσε πολύτιμο ὕλικό πού τόν βοηθοῦσε στήν προσφορά τοῦ μαθήματος καί οἱ μαθητές γνωρίζαν οἱ ἴδιοι μέρη ἀπό τόν πλοῦτο τῶν βιβλικῶν ἀφηγήσεων. Δινόταν ἔτσι καί τό ἐρέθισμα γιά ἀναζήτηση τῶν πρωτότυπων κειμένων.

Ἡ ΔΕ πού ἀφορᾷ τή δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου τιτλοφορεῖται «*Ὁ Θεός δημιουργεῖ τόν ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα του*». Σέ αὐτή, σέ δύο μέρη, περιλαμβάνονται ἡ μετάφραση τῶν *Γέν. 1,26-28* καί *Γέν. 2,7. 18, 21-23*. Εἶναι μία ὀλοκληρωμένη παρουσίαση τοῦ γεγονότος πού βοηθοῦσε τή σχολική τάξη νά κατανοήσει μέ τή βοήθεια τοῦ καθηγητῆ της ἕνα βασικό θρησκευτικό καί πολιτιστικό κείμενο πού ἐπηρέασε τόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό.

* * *

Ἀπό ὅλα αὐτά πού εἰπώθηκαν, τό βασικό συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ παράφραση κυριαρχοῦσε στά σχολικά ἐγχειρίδια τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Αὐτή ἡ θεώρηση ἀποτελοῦσε καί ἐπίσημη γραμμή, ὅπως φαίνεται καί στήν Ὑπουργικά ἀπόφαση 8614 πού δημοσιεύτηκε στό ΦΕΚ 17/16-2-1929: «*Ὅτως δέον νά συμπεριληφθῶσιν εἰς τήν ὕλην τῆς Ι.Ι. τῆς Π. Διαθήκης παρεννεύμενοι καταλλήλως ἐν αὐτῇ βιβλικάι τινές ὡδαί ἢ καί αὐτοτελεῖ τμήματα αὐτῶν ἐν παραφράσει...*» καί «*Μετά τό μάθημα τῆς Βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας καλόν εἶνε νά παρατεθῆ ἐν παραφράσει ὁ 136 ψαλμός...*».

Πάντως, ὅπως τονίστηκε, ἡ γνωριμία μέ τή μετάφραση τοῦ κειμένου δέν

³¹ Βλ. ὑπ. 3.

³² σ. 8.

ἀπέτρεπε τούς νέους ἀνθρώπους ἀπό τή γνωριμία μέ τό πρωτότυπο βιβλικό κείμενο. Ὄταν ἀκολουθοῦσε τίς ἀρχές τῆς ὀρθόδοξης ἐρμηνευτικῆς, ἀποτελοῦσε ἔναυσμα γιά νά πλησιάσουν, ὡς μέλη τῆς Ἐκκλησίας, τήν αὐθεντική μορφή τῶν κειμένων καί νά γευτοῦν τόν πλοῦτο τους. Ὅπως ἔχει τονίσει ὁ καθηγητής Μιλτιάδης Κωνσταντίνου γιά τήν Ὄρθόδοξη Ἐρμηνευτική: «Δέν εἶναι τά πρόσωπα τῶν συγγραφέων αὐτά πού προσδίδουν κύρος στά βιβλικά κείμενα, ἀλλά ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἐκείνη πού ἀναγνωρίζει ἕνα βιβλίο ὡς Ἅγια Γραφή τῆς ἡ ὄχι»³³, «Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς δέν εἶναι ἔργο κάποιου σοφοῦ, ἀλλά τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, πού γνωρίζουν τόν Χριστό μετέχοντας στά μυστήρια καί φωτίζονται ἀπό τό ἴδιο Ἅγιο Πνεῦμα πού φώτισε καί τούς ἱερούς συγγραφείς»³⁴, «Προηγῆται ἡ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας καί μόνο μέ βάση τήν ἐμπειρία αὐτή ἐρμηνεύεται ἡ Ἅγια Γραφή»³⁵.

Αὐτές οἱ διαπιστώσεις νομίζουμε ὅτι εἶναι «ὀδηγίες πρὸς ναυτιλλομένους» γιά τόν ἐρμηνευτή καί τόν μεταφραστή τῆς Βίβλου. Ἐπομένως, ἀποτελοῦν πυξίδα καί γιά τούς συγγραφείς τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων πού ἐπικεντρώνονται στήν παρουσίαση τῶν θησαυρῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στους νέους ἀνθρώπους καί στήν παιδαγωγική ἀξιοποίησή τους.

³³ Βλ. Μιλτιάδης Κωνσταντίνου (2016) *Μικρές Ἐρμηνευτικές Μελέτες...*, σ. 1.

³⁴ Ὁ.π. σ. 42.

³⁵ Ὁ.π. σ. 43.